

CSABA LÁSZLÓ¹

A 21.SZÁZAD A VILÁG KÖZGAZDASÁGTANÁBAN² THE 21ST CENTURY IN THE ECONOMICS OF THE WORLD

Ez az írás azt a futurisztikus kérdést járja körül, hogy mit hozhat a 21. század a világ közgazdaság-tudományában. A jelenlegi helyzetet leíró első részt követően a második részben a válság hasznát, vagyis a megújulás és a heterodoxia irányzatait tekintjük át. Harmadikként a ma uralkodó kereteken kívüli, de alternatívnak nem nevezhető irányzatokat vesszük számba, majd egy – mindig kockázatos – kitekin-téssel, előrejelzéssel zárunk. Következtetésünk derülátó: minden tudományban és művészetben a valóság áttör és az ortodoxia tartalma folyamatosan átalakul a jövőben is.

This paper is about to explore the futuristic question of the future in the science of economics in 21st century. After the first descriptive part, in the second part we have a look at the benefit of crisis, the trends of renewal and heterodoxy. In the third part we consider the non-mainstream trends that cannot be considered alternatives and try to forecast despite its riskiness. Our conclusion is optimistic: in every field of sciences and art there is a breakthrough and as a result, the content of heterodoxy will be constantly changing.

1. BEVEZETŐ

A világ közgazdaság-tudományát jelenleg sajátos kettősség jellemzi. Egyfelől: igen széles körű az elégedetlenség a társadalomban és a felhasználói oldalon általában – így a diákság és a közigazgatás részéről – a világszerte egyre egységesebb *global economics program* nyújtotta kimenetekkel – szakismerettel és készségekkel – szemben.³ Másfe-

1 Az MTA rendes tagja, egyetemi tanár/Corvinus és CEU. Bővebben honlapján: www.csabal.com

2 DOI: 10.14267/RETP2018.02.06

3 A vonatkozó példák vég nélkül sorolhatók az elmúlt évtizedből. A tudományban talán a *real world economics review* és blog áll a leginkább elismert szaktekintélyek írásaiból. Ez a neoklasszikusokkal szembeni fellépést megjelenítő *Post-Autistic Economics Network* 2000. évi megalakulásától kezdve számos jó nevű, a maga területén vezetőnek elismert szerzőt tud soraiban. A 2011 óta működő World Economic Association két további folyóiratot is rendszeresen kiad, a végrehajtó bizottság mostani tagjai közül kiemelhető Dani Rodrik, Jacques Sapir és James Galbraith. A társaságot megalapító kiáltványukban a mai főárammal

lól: az akadémiai közgazdaság-tudomány építménye mindeme visszajelzések, a politika gyakori rosszallása és a világ pénzügyeinek és számos ország – Olaszországtól Afganisztánig sorolható – súlyos megoldatlan gondjai közepette él és virul a saját elefántcsont-tornyában.

Azt voltaképp természetesnek kell tekintenünk, hogy amint van elméleti orvostudomány és ezzel szemben klinikai és körzeti orvosi gyakorlat, aképp a közgazdaságtan területén is egymás mellett létezik – jó egy évszázada – a tiszta elmélet, a makrogazdasági alkalmazás és az üzleti gyakorlat (ami merít is az üzleti tudományokból, meg nem is). Azt is természetesnek kell vennünk, hogy minden területen kialakul egy kánon, egyfajta ortodoxia, amely csak lassan változik és nehézkesen, a [Thomas Kuhn, 1970; 1984; 2006] klasszikus munkája által bemutatott módokon. Eszerint az új felismerések általában csak igen lassan nyernek elismerést, előbb a szakma periferiáján, majd egyre beljebb kerülve, sokszor észrevétlen válnak fő sodorrá a következő nemzedék gondolkodásában és gyakorlatában. Nem meglepő tehát, ha az újítások kezdetben visszhangtalanok, és az sem meglepő, hogy elvont elmélet és praxis közt nagy a távolság – minden területen, a zeneelmélettől a fizikáig. Ugyanakkor *egyedülállónak kell tekintenünk a szakadék mélységét és tartósságát*, ami a Nobel-díjakkal, vezető folyóiratok publikációival, irányadó, minőségi egyetemek irányadó tanszékeinek vezetésével mért elismertséghez vezető út állomásai és mércéi, valamint a gyakorlati hasznosulás, a társadalmi relevancia közt az elmúlt fél évszázadban létrejött a közgazdaság-tudományok területén.

Például a szakma első lapja, a Harvardon szerkesztett *Quarterly Journal of Economics* legutóbbi, 133. évf. 1. számában az iparosodás előtti tanoncrendszerrel és a vég nélküli fogoly-dilemma-játék megoldásáról ír. Chicago zászlóshajója, a *Journal of Political Economy*⁴ pedig a 126. évf. 1. számában –legutóbbi alkalommal 2018 februárjában – gyógyszerreklámoknál megfigyelhető potyautas-magatartás modellezését közli. Természetesen a tudományban bármi kutatható, eképp bármi közölhető, de az említett példák jól szemléltetik a migrációs válsággal és fenyegető atomkonfliktussal terhelt való világ és az akadémia közti távolságot.

Ugyanakkor nehéz lenne nem észlelni azt, hogy mind a Nobel-díjakban, mind a vezető folyóiratok kínálatában erősödik a gyakorlathoz valamilyen módon mégis kötődő, továbbá az *általános egyensúlyi elmélet – különösen annak klasszikus, statikus formája – adta kereteken túlmutató*, esetenként azzal szembenálló megközelítések jelenléte.

Túlzott merészség lenne azt állítani, hogy a korábban versengő, vagy épp elutasított paradigmák beépültek volna a főáramba, ahogy azt sokan hangoztatják (kellő alap

szemben a nyitottság, a pluralizmus és a globális demokrácia (vagyis a közéleti szerepvállalás) szempontjait hangsúlyozzák. A gyakorlat oldaláról jövő kritika számtalan példája közül a legutóbbi a Magyar Közgazdasági Társaság és a Corvinus MNB Tanszéke által 2018. márc. 22-én rendezett tanácskozás volt, amire meghívták a London School of Economics 2017. decemberében demonstratív és nagy sajtóvisszhang mellett lázadó tanárainak és diákjainak prominens képviselőit is. Beszámoló az MKT honlapján a legtöbb előadás szövegével: www.mkt.hu utójára letöltve: 2018. ápr3.

4 A lap negyed százada egyetlen olyan írást sem közölt, amit akár a közgazdászok, akár a politikatudomány, vagy a nemzetközi tanulmányok terén az (international) political economy JLE címszó alatt lehetett volna besorolni.

nélkül). Ami megfigyelhető, hogy a Samuelson által módszertani alapon létrehozott konszenzus alapján, valamint azt kitágítva, korábban nem főáramú, vagy *a szigorú ortodoxia keretein ilyen-olyan módon túlmutató felvetések is befogadást nyernek, föltéve, hogy a módszertani kánon elsődlegességét elfogadják*. Ilyen értelemben jelent – korlátozott – előrelépést például a hálózatos piacokkal és szabályozásukkal foglalkozó Jean Tirole 2014. évi kitüntetése, vagy 2017-ben a viselkedési pénzügyek terén működő – vagyis a tökéletes racionalitás elvét föladó – Richard Thaler Nobel-díja.⁵ Eközben nem feledkezhetünk meg arról, hogy mindkét díjazott amerikai vezető egyetemeken tanít – legalább részben – és, hogy kifejtésükben követik a fönti kánont. Márpedig az igazi kilépést az jelenti, ha más – e kánon által letiltott – megoldások képviselőit is díjazják, mint például Amartya Sen vagy Eleanor Oström esetében történt korábban.

Ez azonban jól láthatóan – *szabályt erősítő – kivétel*, a legtöbb esetben minimum egy módszertanász/matematikus, vagy kimondottan e téren aktív – bár néha más területre is átránduló – alkotó díjazása történik meg – mint Angus Deaton esetében történt 2015-ben. Mindez világos jele annak, hogy *a neoklasszikus szintézis képviselte főáram pozíciói a válság és a bírálatok hatására egyelőre még nem rendültek meg*, bár ennek egyedül üdvözítő voltában nyíltan – és burkoltan még inkább – egyre többen kételkednek. Közhelyszámba megy az, hogy Paul Krugman vagy Joseph Stiglitz, sőt Thomas Sargent sem biztos hogy ma egy vezető amerikai egyetemen a közgazdaságtan tanszéken professzori kinevezést kapna⁶ Nobel-díjuk óta leírt munkáik visszhangja alapján.

2. HOL IS TART A MAI FŐÁRAM?

Efféle kérdésekre nyilván egy monográfia terjedelmű írásban lehetne választ adni, és még akkor sem a teljesség igényével. Rövid áttekintésünkben az osztrák iskola kimagasló alakja, [Peter Boettke, 2012 pp. 296-307] nyomán két irányzat küzdelmeként írhatjuk le a fojlamatot. Az egyik fő csapásirányt a *piaci hibák/kudarcok* elemzése és értelmezése jelenti. Ezt az utat a Keynes-Samuelson-Arrow-Stiglitz szellemi vonulat tevékenységén át lehet szemléltetni. E szerzők más-más módon, de kiemelt jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy a mikrofolyamat nem aggregálható közvetlenül makrofolyamattá, hogy a piaci egyensúly tendencia, de nem automatizmus, hogy az információ lehet tökéletes, de többnyire nem az. Épp ezért az állami beavatkozást és a szabályozást már technikai okokból is szükségesnek tartják, bár kifejtésüknek ez csak az egyik – az emélet művelői számára nem is föltétlen legfontosabb – *gazdaságpolitikai olvasata*.

5 A Nobel-díjasok munkásságát, valamint a díj odaítélésének évét és indokait – rövid és hosszú, tudományos változatban – egyaránt tartalmazza a Nobel Bizottság honlapja: www.nobelprize.org/economics. Mivel ez könnyen hozzáférhető, az egyes díjazottak munkásságának, illetve a kitüntetés okainak ismertetésére nem térünk ki.

6 Az amerikai egyetemeken nem a köztársasági elnök nevezi ki az egyetemi tanárt, hanem a tanszéki kollégák választják titkos szavazással a pályázók rövid listájáról.

A másik fő kutatási irányt a Friedman-Lucas-Sargent-Fama-Becker-Stigler-Demsetz vonal – közkeletű rövidítéssel a chicagói iskola – jelenti, aminek elemzése *a tökéletes piac ideáljából indul ki, illetve eme paradigmára szerveződik*. A megközelítés lényegét klasszikus viccel szemléltetve: ha egy chicagói professzor meglát egy száz dolláros banjegyet a járdán heverni, nem hajol le érte, hiszen ha nem hamisítvány lenne, akkor valaki más már régen fölvette volna.

Ez utóbbi irányzat képviselői rendkívül sokrétűen vizsgálták a való világ működésének különféle szeleteit, a házassági piactól az infláción át a versenypolitikáig és az oligopolisztikus piacok működésének kérdéseig. Az irányzat vonultatja fel a legtöbb Nobel-díjast a versenyző közelítések közül. Ugyanakkor gyakran feledésbe merül az, hogy e közelítés képviselői az ideáltípust keresik. Egyszerűen szólva: nem a valóság leírását tekintik feladatuknak, hanem olyan elméleti modell megalkotását, ami azt mutatja meg, milyen lenne egy tökéletes, torzításmentes világ, mi mivel és miképp függ össze.

Az irányzat képviselőinek a matematikai formalizmushoz való viszonya ambivalens. Milton Friedman például sosem engedte, hogy gondolatait formalizálják, ugyanez Eugene Famaról már aligha mondható el. Minden esetre a meghatározó személyiségek munkájában nem érvényesül az, amit az európai elmélettörténet egyik meghatározó képviselője, [Michel de Vroy, 2016, pp. 174-190] úgy fogalmaz, hogy a 30-as évek óta a közgazdasági elmélet azonossá vált annak matematikai prezentációjával, a valóság pedig kiszorult ebből a megközelítésből, nem is igénylik jelenlétét.

A két iskola permanens jelenléte és küzdelme végülis a Samuelson nevéhez kötődő neoklasszikus szintézissel csitult el. Ennek lényege [Mátyás, 1991] az, hogy *a módszer-tan közös voltára építve hidalja át az elvileg – filozófiailag, politikailag – ellentétes megközelítéseket*. A modellezés bizonyos fokig eszközből céllá válik, és eképp [Móczár József, 2010] értelmezését követve – a tudományszak válságának jeleként is értelmezhető.

A formalizmus középpontba kerülése azonban nemcsak arra adott módot, hogy a korábban – elméleti és gazdaságpolitikai szempontból – egymással szemben álló monetarista és újkeynesi irányzatok megférjenek egymás mellett, és ne kelljen közülük választani. Hanem arra is, hogy korábban a vonalon kívülinek tekintett irányzatok képviselőit is beemeljék a szentélybe. Ebben a törekvésben kiemelkedő szerepet játszik az *új intézményi közgazdasági iskola*, ami a főáram bástyájának számító mikroökonómia eszköz- és szemléletrendszerét alkalmazva elemez intézményi jellegű kérdéseket. Kiemelkedik közülük az 1991. évi Nobel-díjas, Ronald Coase, a tranzakciós költségek és a vállalat természetének kutatója, a tulajdonjogok kiemelt szerepét bizonyítva, valamint Oliver E. Williamson, a 2009. év egyik díjazottja, a vállalatirányítás, a hierarchiák és piacok kölcsönviszonyának kutatója. Megjegyzendő, hogy mindkettőjüket sokáig idegenkedés fogadta a neoklasszikusok részéről, épp azért, mert nem nyomták tele munkáikat képletekkel. Ugyanakkor a megközelítésben épp azok a szemléleti keretek érvényesültek – mind a kérdésekben, mind a válaszokban –, amelyek a főáramú elemzésekkel harmonizálnak. Voltaképp az ő munkáik egy *valóságközelibb neoklasszikát jelentenek meg*, a tökéletlen szerződésekkel, a tranzakciós költségekkel és a szervezet – mindahányunk által tapasztalt – fontosságának beépítésével.

Érdemes kiemelniük: a Nobel Bizottság hagyományosan teret ad annak, hogy a közgazdaságtan határterületeiként elismert diszciplínák művelőit is elismerjék, akkor is, ha tevékenységük interdiszciplináris, illetve ha annak súlypontja más területen van. Ez

annyiban magától értetődő, hogy kezdetben nem érvényesült a természettudományok utánzása és eképp a szűk területen elért, senki által sem vitatott eredmények favorizálása. Az első közgazdasági Nobel-díjasok, így Tinbergen, Hayek vagy Myrdal eleve polihistoroknak számítottak. Ugyanakkor az idő múlásával a díjazottak körében is egyre több lett az egyes részterületeken, vagy épp a formalizálásban elért eredmények alapján elismertek köre. *Ennek ellensúlyozására szolgál a határterületek elismerése, hangsúlyozva a tudomány nyitottságát* (az ortodoxia uralma alatt is).

Ebbe a nyitásba illik a másodikként kiemelt főáram, a *viselkedési közgazdaságtan* bevetté válása. Ez már 1978-ban, Herbert Simon Nobel-díjával elindult. Igaz, Simon a szervezeteken belüli döntések elméletéért kapott elismerést. Mégis, ki vitatná, hogy munkásságának tengelyében a korlátozott racionalitás, vagyis a neoklasszikusok által tételezett feltétlen racionális lény ellentétének elemzése áll. Simont nem véletlenül írják le egyszerre pszichológusnak, politológusnak és közgazdásznak, hisz munkássága az említett területeket átíveli.

Tanítványa Daniel Kahnemann, aki eredendően a lélektan művelője, s akit e területnek a gazdaságtanba történt átültetésért 2002-ben díjaztak. Kahnemann óta és révén a nem racionális viselkedés, a nem szimmetrikus költség-haszon mérlegelés és sok más, a pszichológiában közhelyes – de a neoklasszikus modell-föltevésekkel ellentétes – empirikusan tesztelt esemény és magatartás is bekerülhetett a pénzügyi modellekbe. És ennek az iskolának az egyenes folytatója Richard Thaler, aki 2017-ben a viselkedési pénzügytanban kifejtett, a gyakorlatban is nagy hatású munkáiért kapta az elismerést.

Mindent egybe véve egyéltelmű – már pusztán a díjazottak száma és aránya okán is –, hogy a neoklasszikus szintézis pozícióit semmi sem fenyegeti, az eltérő elismerések jellemzően az adott irányzat kiegészítőjeként fellépő, vagyis a céhen belül maradó kezdeményezéseket díjaznak. Jellemző, hogy az elismertek legalább fél-, de inkább főállásban valamely amerikai vezető egyetem állományában vannak, az ottani lapokban és az ott kedvelt témákban publikálnak, a szakma főpapjai által elfogadott nyelven. Természetesen sok más is van a nap alatt, de a nagy dobásokat nem a *Cambridge Journal of Economics* vagy éppen a *Journal of Institutional and Theoretical Economics* hasábjain publikálók érik el.

Márpedig nem kétséges, hogy a formalizmusnak is, és a földrajzi koncentrációnak is jelentős hatása van mindarra, ami menő témának, sikeres közelítésnek bizonyulhat, és mi az, ami ebből kiesik. És rég ismert és bizonyított tény [Hodgson-Rothman, 1999], hogy a szerzők és szerkesztők közt sajátos kétoldalú monopólium jön létre a nagy lapoknál, ami önerősítő folyamatként szűkíti a megjelentethető szerzők és témák körét.

Emellett az sem kérdéses, hogy a matematikai formalizmus lényegében *meghatározza azt, hogy milyen kérdéseket lehet egyáltalán föltenni, és azt miképp* [Boettke, 2012, pp. 271-281]. Minél inkább megfigyelhető az a – művelői által előnynek tekintett – mozzanat, hogy a kifejtés lényege annak matematikai értelemben vett szépsége, az alkalmazott eszköztár kifinomultsága a siker mutatója, annál nyögve nyelősebben lehet – ha lehet – a valóságra vonatkoztatható, netán gazdaságpolitikai jellegű következtetésekre jutni belőle.

Világosan látni kell, hogy számos kérdés fölvetése és tárgyalása aligha lehetséges matematikai eszközök nélkül. Ez minden tudományágban megfigyelhető, ezért a matematika legtöbbször a tudomány nyelve. Még inkább igaz ez a közgazdasági kérdé-

seknél, ahol a „méret a lényeg”. Ugyanakkor súlyos torzulásnak kell tartani azt, amikor a matematikai ábrázolhatóság érdekében feláldozzák a valóságban megfigyelt/felmért tényeket, mint például a döntéseknél megfigyelt kockázat-kerülést, vagy a csordaszellem hatását, esetleg a hamis hírek hatását (utóbbi a szuper-rationálisként leírt pénzügyi piacokon évszázadok óta jól megfigyelt jelenség).

3. A VÁLSÁG HASZNA: MEGÚJULÁS ÉS HETERODOXIA

Mint a fentiekben bemutatottuk, a világ közgazdaság-tudománya megindult a sokszólamúság felé. Ez azonban félénk, kelletlen lépésekből áll és igen töredékesen valósul meg. A Nobel-díjagnál maradva: ha egy szokatlan vagy kritikus felvetés nyer, akkor vagy még abban az évben – megosztással – vagy a következőben megsímogatják a többségi ortodoxia művelőinek fejét, és egy-egy kimondottan alkalmazott matematikusként ismert, vagy épp a matematikai leírásban jeleskedő, már ismert módszerek művelője is kitüntetését nyer. Az eddigiekben bevett újítók három téren hoztak újat: *vagy nem egészen azt mondják, mint szokás, vagy nem azon az alapon mondják, vagy más következtetésre jutnak belőle.*

Az első körbe tartozók szerint a világ másképp működik, mint ahogy a kánon előírja. Ennek példája Elinor Oström, akit 2009-ben első nőként tüntettek ki a díjjal. Mint az elismerésben megfogalmazódik, a közhasznú jószágok működtetésének – korábban periférikus – kérdését a közgazdasági elemzés középpontjába emelte. A gazdasági kormányzást tanulmányozva rámutatott arra, hogy sok esetben privatizáció nélkül is lehet – sőt leginkább aképp lehet – hatékony kimeneteket biztosítani. Ez szembe ment a magántulajdon központi szerepével kapcsolatos túlnyomó többségi felfogással.

Ebbe a körbe tartozik a 2013. évi egyik Nobel-díjas, Robert Shiller, a Yale tanára. A szuper-konzervatív – és párhuzamosan díjazott – Eugene Fama ellenében Shiller a piaci ésszerűtlenségeket állítja elemzése középpontjába. Magyarul is megjelent művei közül a *Tőzsdemámor* [Shiller, 2007] a formalizmus mellőzésével hívja föl a figyelmet arra, hogy a piaci jegyzések szakadatlan növekedését hirdető elméletek szükségképp visznek tévútra, bár minden válság után újra és újra előveszik őket. Rámutat a felelős portfólio-kezelés szükségességére és arra, hogy a piacon a lélektani szempontok rendre felülírják a racionális várakozásokat. Shiller további munkáiban is megfigyelhető, hogy a korábbi közgazdászok gyakorlatához visszatérve *empirikus megfigyelésből épít elméletet* és nem fordítva, elmélethez keres tapasztalati tényeket, mint manapság szokás. Shiller alakította ki egyébként azt a modellt is, amivel a bankok a jelzálog-tartozásokat évtizedek óta kalibrálják az Egyesült Államokban.

Ezután egy majdnem-Nobel-díjast, Deirdre McCloskey-t kell említenünk, aki a közgazdaságtan mellett az angol irodalom és a történelem területén is *distinguished professor*, nem is akárhol, hanem a főáram bástyájának számító Chicagói Egyetemen. [McCloskey, 2006-2016] három kötetes életmű-összegzésében a kapitalizmus sikerének titkát kutatja. Arra a radikális meglátásra jut, hogy nem az anyagi tényezők – tőke, munka és ezek allokációja –, nem is az intézmények – azaz az ismétlődő játék szabályai –, hanem az értékrend és az ezt közvetítő közbeszéd az, ami végső soron a fejlődés legfőbb haj-

tóereje. Kifejtésének erejét és elfogadottságát az adja, hogy verbális és történeti kifejtés mellett *rendre megadja az általa tárgyalt kérdések formális leírását és megoldását is.*

A „nem azon az alapon mondják” közelítés két legfőbb példáját, Williamsont és Thalert főntebb már említettük. Náluk több mozzanat volt újíító jellegű. Az egyik, hogy nem föltételezett, hanem megfigyelt viselkedési mintákból magyarázták az eredményeket. A másik, hogy Thaler kimondottan az egyéni racionalitás hiányát, például az önfelegyelem gyengeségét és korlátozott racionalitását veszi alapul. Williamsonnál az információhoz való korlátozott hozzáférés és annak rosszindulatú felhasználása is szerepet játszik a piaci folyamat magyarázatában. Vagyis az eredményt más szempontokra vezetik vissza, mint a neoklasszikusok.

Végül egy harmadik közelítés [Blanchard et al., 2016] a már rég bevett neokeynesi elméleti építményből egész más gazdaságpolitikai következtetésekre jut, mint amiket korábban bevettnek gondoltunk. Az általuk használt „új normalitás” része a párhuzamosan tartósan laza fiskális és monetáris politika, a közadósság voltaképp vég nélküli növelhetősége, vagy a megfelelő várakozások horgonya mellett tartósan negatív real (sőt nominális) kamatláb megtűrése. Míg korábban az említett mozzanatok csak átmeneti időre és kivételes intézkedésként, az új felfogásban *tartós rendszeralkotó elemként* kerülnek bemutatásra.

4. MI VAN AZ ÜVEGHEGYEN TÚL?

E fölvetéssel az angol szakirodalomban ‘out of the box thinking’-nek nevezett, vagyis határozottan jelen lévő, de a tudományos főáramba részben sem integrált, versengő paradigmákat és közelítéseket soroljuk. Hibának tartanánk azt – amit az idézett szerzők közül leginkább de Vroy monográfiájában láthatunk –, ha kizárólag a kanonizált tételek önértelmezésében tárgyalnánk a közgazdaságtan fejlődésének sokszálú lehetőségeit. A teljesség igénye nélkül négy iskolát vagy közelítésmódot villantunk fel. Csak az akadémiai tudományosságban bevett főbb irányzatokat taglaljuk ehelyütt. Nem térünk ki tehát az ún. ‘alternatív közgazdasági közelítésekre’, amelyek részint a világvallások, részint a környezetvédő mozgalmak, részint az öngazgató-önszervező – városi és civil – kezdeményezések keretében fogalmazódnak meg⁷. Utóbbiakat érdekesnek és figyelemre méltónak tartjuk, de többnyire mellőzzük a tudományos kánon szerinti rendszerezett kifejtést. Épp ezért inkább a mindenkori „magas tudomány” ellenfeleinek, semmint a kuhni paradigmaváltás előfutárainak tekintjük őket.

4.1. Elsőként kell szólnunk az *osztrák iskoláról*. Ez a főként Ludwig von Mises és Friedrich August von Hayek követői által képviselt közelítés ma már csak az Egyesült Államokban virágzik. Sajátos és közvetlen mester-tanítvány viszonyokon felépülve ível át évtizedeket, ahol Lachman, Kirzner, Rothbard révén egészen a már többször idézett Peter Boettke-ig, az irányzat mai vezéralakjáig nyúlik a folytonosság. Ennek intézményi

⁷ Mindezeknek jelentős irodalma van, a világvallások esetében *Handbook* szinten is tárgyalják. Ezek beépítése szétfeszítené és áttekinthetlenné tenné gondolatmenetünket.

kerete a kitűnő honlappal működő, számos, ma már nehezen elérhető munkát angol fordításban online hozzáférhetővé tevő Mises Institute, az alabamai Auburnben, illetve a virginiai konzervatív-liberális George Mason Egyetem, ahol az irányzat lapját, a *Review of Austrian Economics*-ot is szerkesztik (a negyedéves lap egyébként a vezető nemzetközi tudományos kiadó, a Springer gondozásában jelenik meg, jelenleg 31. évfolyamában jár és a világ minden részéről írnak bele).

Az osztrák iskola közelítésében nem a szocializmus elvetése és a dirigizmus bírálata a lényeg, mert ezt a főáram és újabban a neokeynesi iskola is megteszi. Az osztrák iskola azért számít a neoklasszika fő ellenfelének, mert *a két megközelítés filozófiaiag egymás ellenpontja*, egymást tökéletesen kizárja. Ha a neoklasszikusoknál a gép analógiájára megszerkesztett önjáró modell a gazdaság leírásának alapja – Walras *mécanique sociale*-ja óta –, akkor az osztrákoknál ez épp fordítva van. A gazdaság kísérletek és tévedések révén kialakuló *felfedező folyamat*, ami csak véletlenszerűen lehet egyesülyban. A neoklasszikus kifejtésben központi szerepre jut a matematikai felírhatóság, ami egy sor előfeltétel elfogadását akkor is megkívánja, ha azok korlátozzák a modell valós közgazdasági érvényét [Zalai, 2011, pp. 175-176].

Másfelől az osztrákoknál a lényeg a piac mint *felfedező folyamat*, amiben korábban nem ismert elemek jönnek létre, kombinálódással és innovációval, ahol a tanulás és más evolutív folyamatok rendre a szándékolatlan és eképp előre láthatatlan végkimenetet eredményezik [Boettke, 2012, pp. 316-330]. Az osztrákoknál *a lényeg a folyamat és nem az eredmény*, a neoklasszikusoknál épp fordítva áll a dolog. Megjegyezzük, hogy az osztrák iskola feltételezései semmivel sem valóságosabbak, vagy tesztelhetőbbek, mint a neoklasszikusoké, inkább egy más világlátást közvetítenek. Írásaikat egy sajátos narratíva jellemzi, amiben a folyamatok leírása és értelmezése hagyományosan legalább olyan értékű – ha nem nagyobb – mint a számszerű eredmények elérése. A leírás a lehető leg-ritkább esetben matematikai, mert a misesi paradigmát követve két feltételezéssel élnek.

1. A matematika mint eszköz nem tud mást kimutatni, mint ami az axiómákban már tartalmilag szerepel, vagyis csak a gondolat és a kifejtés megfigyelmezésének eszköze (mint Alfred Marshallnál is), nem pedig maga az elmélet vagy annak meghatározó része.
2. Míg a természet törvényei – mindenek előtt a newtoni fizika – az élettelen világ, a tárgyak gépiesen összerendezett világát írja le jól, addig a szabad emberek sokszor véletlenszerű és irracionális döntéseiből, szubjektív mérlegeléséből összeadó közgazdasági és társadalmi folyamatok természete más. Ez a jelentős meghatározatlanság ugyan ma már magasabb matematikával és erőteljes számítógépi kapacitással bizonyos fokig kezelhetővé vált. Mégis az osztrák iskola alaptétele volt és marad, hogy a társadalom természete szerint az indeterminált emberi viselkedés eredője, ezért más mozgástörvényeket követ, mint az élettelen természet.⁸

⁸ Ludwig von MISES eredetileg 1940-ben németül megjelent klasszikus kötete [Ludwig von MISES, 1998] adja ennek alapvetését. Természetesen senki se gondolja, hogy az emberre ne hatna gazdasági, biológiai, érzelmi, társadalmi, fizikai és sok más meghatározottsága, vagyis, hogy döntéseiben aképp lenne szabad, mint az ókori görög istenek, vagyis korlátozatlan. Az állítás az, hogy e meghatározottságokon túl mind egyéni,

4.2. Másodikként kell említenuünk az *intézményi közgazdaságtant*, pontosabban annak a régi intézményi iskoláját, ami eleve a mai főárammal szemben álló kutatási programként és paradigmaként értelmeződött. Mivel [Galbács Péter, 2018] nemrégiben átfogó elemzést adott közre arról, hogy miben áll ez az iskola és, hogy megközelítése miért nem békíthető össze a főárammal, e kérdésben igen rövidék lehetünk. Megjegyezzük, hogy a régi intézményi iskola is több áramlatból áll össze, amiben megjelenik az ordo-liberális iskola továbbvitelében is jelentkező Stefan Voigt, a darwini gondolatok közgazdasági értelmezéséért harcoló Geoffrey Hodgson, a francia szabályozási iskola örökösének tekinthető Bernard Chavance, vagy a sajátos, japán felfogást megjelenítő Sigeto Tsuru is. Mindezek következtében – mint maga a főáram is – *többféle törekvés közös nevezője*. Ebben a történelmi mozzanatok szerepe nem halványul el, továbbá a piac nem fekete doboz, nem is jól eltervezett gép, hanem az emberek közti kölcsönviszony egy sajátos és időben-formájában változó terméke. A fentiek szerint erőteljes és virágzó intézményi iskola főbb téziseit dinamikusan fogalmazza meg legújabb kötetében az amerikai és a japán piacgazdaság összehasonlító elemzésével Steven K. Vogel, a Berkeley-I egyetem professzora, kiemelve azt – Hodgsonhoz hasonlóan – hogy a piac az emberek közti interakció, mindenek előtt az állami szabályozás által tételezett [Vogel, 2018].

4.3. Harmadikként említhetjük a *komparatív politikai gazdaságtan* irányzatát, amibe a rendszerváltozással és a gazdaságpolitikai reformokkal foglalkozó, immár könyvtárnnyira duzzadt nemzetközi szakirodalmat is beleértjük. Ez az irányzat épp az ellenkezője annak, amit a németek *ökonomische Theorie der Politik* címszó alatt művelnek, vagyis közpolitikai kérdéseknek mikroökonómiai keretben történő, Gary Becker ihlette elemzését, ahol a módszertani individualizmus és az egyéni haszonmaximálás axiomatikus adottságok.

A komparatív politikai gazdaságtan kétségtelenül legnagyobb hatású képviselője Kornai János itthon és nemzetközileg egyaránt. Sok évtizeden átívelő, változatosságában és mélységében is lenyűgöző munkásságában a valóság tisztelete és a pártatlan leírásra való törekvés mellett két mozzanat emelhető ki. Egyrészt: a gazdaságot – a klasszikus közgazdászokhoz hasonlóan – mindig a társadalmi totalitás részeként, vagyis természet szerint a *zoón politikón* által formálnak, eképp változónak és semmiképp se axiomatikus leírható, gépek analógiájára megérthető rendszerként tételezi. Másfelől: még ha szigorúan magyar- vagyis egyedi – témát választ elemzése tárgyának, akkor is nemzetközi egybevetésben vizsgálja. Ez utóbbi szinte kézen fekvően adódik számára a szélesebb témák, például az innováció vagy a puha költségvetési korlát tárgyalása közben – holott a mikroökonómiai vagy ipargazdasági munkákat ez igen kis részben jellemzi.⁹

mind közösségi szinten sajátos indeterminizmus is kimutatható, és ezért a newtoni mechanika eszözei csak súlyos áron, durva módon írják le a valóságot. Ezt – mint föntebb idéztük – a neoklasszikus eszköztár alapos ismerői és alkalmazói sem vitatják el.

⁹ Kornai János főbb műveit 2011-14 közt a pozsonyi Kalligram Kiadó adta közre négy gyűjteményes kötetben. Ezek nem egyszerű reprintek, hanem a szerző utólagos kiegészítéseivel, magyarázataival és az egyes felismerések tudományos fogadtatását is bemutató mozzanatokkal gazdagított, elmélettörténeti érdekességű könyvek. A fő szövegben idézett magyar témájú gyűjteményes kötete [Kornai, 2017] a 90. születésnap-

Ebbe az irányzatba sorolhatjuk az évtizedek óta virágzó és jelentős lapokban jelentős vitákat kiváltó – bár a főáram által lesajnált – Kína-kutatást [Naughton, 2017]. Érdeemes kiemelnünk, hogy ez az inkább rejtvényeket, semmint megfigyeléseket tartalmazó, általában mindenféle formalizmust mellőző kutatási irány az Amerikai Közgazdasági Társaság olyan meghatározó folyóirataiban van jelen évtizedek óta nagy rendszerességgel, mint a *Journal of Economic Perspectives* és a *Journal of Economic Literature*, vagyis a közgazdász szakma és tudomány zászlóshajói.

Vezető tudományos kiadónál jelentek és jelennek meg a rendszerváltoztatást elemző munkák azután is, hogy a téma elveszítette közvetlen politikai jelentőségét és eképp a diákság körében az érdeklődés jelentősen megcsappant az efféle munkák iránt. Érdeemes kiemelni az oxford egyetemi kiadónál megjelent nagy összegzést [szerk. Kollmorgen et al., 2018], valamint különösen – bár nem kizárólag – a lengyel közgazdászok munkáit [szerk. Kolodko, 2014; Winiecki, 2016]. És virágzik a policy reform irodalma is, különös tekintettel Latin–Amerikára [szerk. Foxler–Stallings, 2016]. A közép-európai térség gazdaságtörténeti narratívája pedig számos, a közgazdaság-tudomány elméletét és elméletétörténetét is érintő újdonság kibontására ad alkalmat [Csaba, 2018].

4.4. Negyedikként érdemes kiemelni a *fejlődéstant*, ami szinte kezdetektől fogva a közgazdaság-tudomány akadémiai fő ágával szemben álló, forradalmi irányzat volt. Ebben a minőségében mindig is multidiszciplináris közelítést alkalmazott, ami tárgyából következett, és természetesen szakadékká mélyítette az eltérést e holisztikus megközelítés és a főáram egyre inkább a részletekre fókuszáló, technikai és formális jellege között. Egyfelől a hagyományos fejlődés-gazdaságtan egy sor új kérdés megfogalmazásával és számos régi megoldatlanság – így az egyenlőtlenség és a migráció – napirenden tartásával megkerülhetetlen része a tudomány szaknak – kitűnő összegzését ld [Szentés, 2011]

A nemzetközi szakirodalom pedig két irányban rajzolódik ki. Ebben értelemszerűen tovább él a multidiszciplináris szemlélet és a globális kihívások – köztük a környezeti fenntarthatóság – iránti nyitottság, bár ezt az összefoglaló művet a közgazdasági enciklopédiát is gondozó Palgrave Kiadó a politikatudományi sorozatba illesztette [szerk. Grugel–Hammett, 2016]. Másfelől jelzés értékű lehet, hogy – könyv publikációi alapján – az első sorban a fogyasztási döntések elméletének – vagyis a főáramú mikroökonomiának – művelőjeként megismert¹⁰ Angus Deaton sok év után osztatlan Nobel-díjjal jutalmazták 2015-ben; a szegénység kérdéseit is kutató professzor a dél-karolinai egyetemen 85 éves korában is oktathat (nálunk ez törvényellenes lenne).¹¹

ra időzítve jelent meg.

¹⁰ Munkásságának ezt a vonalát helyezi középpontba a Nobel Bizottság is az értékelésében.

¹¹ A 17 évvel korábban díjazott Amartya Sen volt az utolsó „vérbeli” vagy főállású fejlődés-gazdász, aki e kitüntető figyelemre rászolgált.

5. PILLANTÁS A JÖVŐBE

A tudomány eredendően és alapesetben nem foglalkozik a jövő kérdéseivel, és ez különösen igaz az elméletörténet műfajára. Ugyanakkor aligha lenne megnyugtató, vagy akár csak elfogadható is, ha kritikai elemeket sem nélkülöző átekintésünkben meg se kísérelnénk föltenni azt a – megválaszolhatatlan – kérdést, hogy merre vezet majd a közgazdaság-tudomány útja? A „merre vezessen” kérdése eleve tudománytalan, mert ízlésekről – a rómaiak szerint – nem lehet értelmes vitát nyitni. Thomas Kuhn bevezetőben említett munkája és a tudományszakot körülvevő társadalmi érdeklődés és pezsgés azonban alkalmat adhat néhány előzetes szempont megfogalmazásához. *Utóbbi különösen a közgazdaságtan oktatásának szempontjából lehet fontos.*

A közgazdaságtan oktatásában célszerű kiindulópontunk az, hogy a modern társadalomban a gazdasági diplomák túlnyomó része üzleti, pénzügyi és más alkalmazások keretébe illik, míg a szigorúan tudományos képzés a hallgatók kicsi – de kiemelkedő – részét célozza meg és éri el. Ugyanakkor nem kétséges, hogy a tömegképzésben sem érdemes azt a gyakorlatot folytatni, amiben a gazdaságelméleti tárgyak ugyanazt a szerepet töltik be, mint a régi rendszerben a marxista világnézeti tárgyak: olyan kötelező gyakorlat, ami nélkül nem lehetett a szakma fontos részeit oktató tárgyakat fölvenni, vagyis belépési küszöb, aminek tartalmát célszerű vizsga után mielőbb elfelejteni.

Aligha lehet más kiindulópontunk, mint annak leszögezése, hogy az egyetem feladata nem ilyen vagy olyan „helyes tételek” és „megkérdőjelezhetetlen alap-összefüggések” áthagyományozása a következő nemzedékekre, mert ezt a feladatot a középiskola látja el a mai társadalom munkamegosztási rendjében. Az egyetem feladata – a középkori létrehozása óta – egyfelől egy sor – jó esetben világszinten, nemcsak városunkban vagy megyénkben – újnak minősülő felismerés *létrehozása*, vagyis a kutatás, mindenek előtt az ipar és a gazdaság más szereplői, köztük a közigazgatás által saját rezsiben jól el sem végezhető *alapkutatások* folytatása. Ahol nem folyik kutatás és ez nem jelenik meg – nemzetközileg is jegyzett – közleményekben, az hasznos kiképző központ, melegedő, foglalkozás-terápiai intézmény, pénzügyileg sikeres vállalkozás, káderképző, de *definíciószerűen nem egyetem*. Se alkalmazott, se ágazati, se szak jelzővel, illetve az állami címadástól még biztosan nem válik azzá.

Másfelől az egyetem világszerte *az elit képzésének színtere*. Vagyis a gondolkodásra, új kitalálására és alkalmazására, valamint a társadalom jobbítására szolgáló törekvésekre képes, azokat beteljesíteni hivatott vezető réteg létrehozásának terepe.¹² Ebből következően a jó egyetem sosem lehet – és nem is – az ortodoxia fellegetvára. Tegyük hozzá: mivel az üzleti iskola – a hagyományos kontinentális közgazdasági egyetem megfelelője – jellegzetesen jó terepe annak, hogy heterodox, újító, a bevett sémákon kívüli gondolatokkal magukat eljegyzett gondolkodók alkossanak e keretekben. Bizonyára fontos elem

12 Igen sokat mond az, hogy a Yale Egyetem tanára, a 2013. évi Nobel-díjas Robert Shiller egyik – talán nem véletlenül –, a szélesebb közönségnek is szánt, nagy sikerű munkája a *Pénzügyek és a jó társadalom* kérdéséről szól [Shiller, 2012]. Egy igazi főáramú elméleti tanszéken mind a téma, mind a kifejtés csak fejlesztést váltana ki, holott e kötet épp arról szól, amit legkevésbé ért az átlag választó: miért és hogyan válik a pénzügy a demokratizálódás alapjává.

az is, hogy egyfelől a főáramú közgazdaságtan módszere és önértékelése okán kevésbé hasznos az üzleti képzésekben¹³.

Másfelől a vezető – magas tandíjai mellett a szakmában és a piacon is jól jegyzett – üzleti iskolák sokszor élnek azzal a megoldással, hogy a jó – de nem publikáló – oktatók mellé *kiemelkedő – de nem feltétlen tömegeket oktató – kutatókat alkalmaznak*. Például ilyen keretekben működik a 2002. évi Nobel-díjas Vernon Smith (Argyros School of Business), O. E. Williamson (Haas School of Business), Robert E. Shiller (Yale School of Management), Geoff Hodgson (Hertfordshire Business School) vagy a legutóbbi díjazott, Richard Thaler (Booth School of Business). Félreértés áldozatait tehát azok, akik az üzleti képzést a gyors meggazdagodás rövid útjának, a tömegek képzésének és az iparszerű tartás új, korszerű útjának vélik.

Az igazán jó *business school* – a közgazdaság-tudomány régi európai hagyományát követve – ezért a lehető legjobb terepe annak, hogy eredeti gondolkodók az ötleteiket a gyakorlatot ismerő, ahhoz vonzó, s ezért már kísérleti terep részének is tekinthető hallgatóságon próbálhassák ki. Eképp egy igényes üzleti kar számára a társadalom-ismereti és a közgazdaság-tudományi kar működése nemhogy teherként lenne, hanem inspiráció, hírnév és eképp hallgatói létszám és bevétel forrása¹⁴ (értve a jó minőségű hallgatókat és az igényes, újat eredményező kutatásokat).

Nem vállakozhatunk annak az előrejelzésére, hogy a közgazdaság-tudományon belül mikor jönnek létre az alapvető megújulás föltételei. Ez a technikai és a művészi világban sincs másképp – például a 90-es évek végén az okos telefonok kísérlete üzletileg még megbukott, hiszen „az ember vagy telefonál, vagy az ügyeit intézi”. Hasonlóképpen a maga idejében szinte minden új művészeti irányt elutasítás fogadott, például a modern zenében a dodekafóniát – utóbb a kivetett irányzat vált az új ortodoxiává.

Ami ma látható, hogy a már jelenleg is háromszatú tudományág – főáram, heterodoxia, kívül állók – *belső átrendeződésen megy át*. Ahogy a 18-19. század fordulóján elképzelhetetlen volt az opera balettbetét nélkül, Wagner műveiben már ha akarnánk, se találnánk helyet a balettnak. A 20. század végén a módszertani eredmények képviselőit tartották a legtöbbré. Napjainkra láthatólag ismét visszatérőben van a valóság iránti érdeklődés, az üzleti vagy közpolitikai szempontból jelentős témák is kezdenek számítani, nem pusztán azok formális prezentációja.

13 Ezt számos intézmény ki is nyilvánította, illetve képzési programjában is érvényesíti. Kézenfekvő, hogy a formális egyezésekre épített – azaz középiskolai, illetve szakképzési szemléletű – bolognai rendszer az effajta „különködést” nem díjazza, de mint láttuk, az Egyesült Államokban elég jó iskolák éltek a fent jelzett lehetőséggel.

14 Kézenfekvő, hogy gyakorlati-üzleti alkalmazásokért pénzügyi és nem tudományos jellegű díjazás jár. Vagyis az üzleti iskola jó hírét és tudományos-társadalmi rangját nem adhatják a praxeológiai ismeretek oktatói, bármennyi bevételt is szerezzenek, vagy akárhány hallgatót képezzenek ki. Figyelemre méltó, hogy ahol van pályakövetés, rendre azt mutatja/Magyarországon is/, hogy csak a tudományosan is jegyzett vezető intézmények végzettjei kerülnek – a politika kivételével – a csúcokra, még az üzleti életben is. Ez főképp 20-25 éves távlatban érvényes, ami az intézményi értékelés egyetlen értelmes léptéke, nem az első munkahely nyújtotta díjazás.

Mindezek alapján fontos és ígéretes vállalkozás lehet, ha – az elmúlt helyett a következő háborúra készülve – az üzleti iskolák a minőség iránti érzékenység és a sokszólamúság irányába történő nyitottság szellemében alakítanák ki tanrendjüket, előléptetési gyakorlatukat, és eszerint válogatnák ki hallgatói és oktatói gárdájukat is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Blanchard, O. Rajan, R. – Rogoff, K. – Summers, L. (2016): *Progress and Confusion: the State of Macroeconomic Policy*. The MIT Press, London
- Boettke, P. (2012): *Living Economics. Yesterday, Today and Tomorrow*. Independent Institute kiadása, Oakland/Cal.
- Csaba L. (2018): *Válság, gazdaság, világ. Adalék Közép-Európa három évtizedes gazdaságtörténetéhez*. Éghajlat Kiadó, Budapest
- Grugel, J. – Hammett, D. (2016): *The Palgrave Handbook of Development Economics*. Palgrave Macmillan, London
- Galbács, P. (2018): “A közgazdaságtan felszabadítása. A neoklasszikus ortodoxia és az intézményi közgazdaságtan közötti ellentét néhány módszertani kérdése.” *Közgazdasági Szemle*, 65 (1): 44-65.
- Hodgson, G. Rothman, K. (1999): “The editors and authors of economics journals: a case of institutional oligopoly?” *Economic Journal*, 109(február): 165-186.
- Kolodko, G. W. (2014): *Management and Economic Policy for Development*. Nova Science, New York.
- Kollmorgen, R. – Merkel, W. Wagner, H. J. (2018): *Handbook of Political, Social and Economic Transformation*. Oxford University Press, Oxford- New York.
- Kornai J. (2017): *Látélelet. Tanulmányok a magyar állapotokról*. HVG Könyvek, Budapest.
- Kuhn, Th. (1962; 2000): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Mátyás A. (1991): “A makroökonómia fejlődése a monetarista és a keynesiánus közgazdák közti vitában.” *Közgazdasági Szemle*, 38 (11): 1072-1085
- McCloskey, D. (2006/2016): *The Bourgoise Era, I-III. kötet*. Chicago()Ill.: The University of Chicago Press, Chicago.
- von Mises, L. (1940; 1998): *Human Action. A Treatise on Economics/Scholars' Edition/*. Auburn/Al/US: a Ludwig von Mises Institute kiadása, www.mises.org , utoljára letöltve: 2018.márc29.
- Móczár J. (2010): “A közgazdaságtan válsága. Neoklasszikus és keynesi közgazdaságtan.” *Magyar Tudomány*, 170 (3): 318-330.
- Naughton, B. (2017): “Is China socialist?” *Journal of Economic Perspectives*, 31(1): 3-24.
- Shiller, R. (2000/2007): *Tőzsdemámor*. Alinea Kiadó, Budapest.
- Shiller, R. E. (2012): *Finance and the Good Society*. Princeton University Press, Princeton, N. J.

- Szentes, T. (2011): *Fejlődés-gazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- de Vroy, M. (2016): *A History of Macroeconomics from Keynes to Lucas and Beyond*. Cambridge University Press, Cambridge – New York.
- Vogel, S. K. (2018): *Marketcraft* Oxford-New York: Oxford University Press.
- Winiecki, J. (2016): *Shortcut or Piecemeal? Economic Development Strategies and Structural Change*. CEU Press, Budapest-New York.
- Zalai E. (2011/12): *Matematikai közgazdaságtan, I. kötet. Általános egyensúlyi modellek és mikroökonómiai elemzések*. Akadémiai Kiadó, Budapest.